

Gojor som gojar!? – En intertextuell belysning av Cornelis Vreeswijks ”Cloës goja”

Anette Almgren White

Papegojmotivet i ”Cloës goja”

Bland de dikter som inte tonsatts i Cornelis Vreeswijks sista diktsamling, *Till Fatumeh. Visor: sjungna och osjungna*, (1987) finns dikten ”Cloës goja” som handlar om bortfluggen papegoja vars tidigare ägare, Cloë, nu inte längre är i livet.¹ Första raden som lyder: ”Bränslemannens goja – den vill jag sjunga om” associerar till musikaliskt framförande och följer konventionen att inleda med att deklarerera sitt ämne med rötter i homerisk diktning: ”Sjung, o gudinna, om vreden som brann hos Peliden Achilles”.²

Det berättande jaget som framträder i ”Cloës goja” riktar sig till dubbla adressater, till såväl åhörare inom diktens fiktionsvärld som till externa läsare. Det är lätt att frammana bilden av en trubadur som sjunger inför sin publik. I dikten förekommer flera namn på en och samma fågel, ”Cloës goja”, som sedan blir ”Vedmans goja” och ”Bränslemannens goja”, vilket implicerar att djuret bär med sig ett förflutet. Så gör även de imitationer fågeln utför. Papegojan är en riktig pratkvare som hos sin nya ägare, Bränslemannen, liksom en bandspelare återger fraser och dialoger som förekommit hos hennes förra matmor. Bränsleman är ett annat ord för knarklangare och också synonymt med textens Vedman. Att fågeln tillhört en annan tidigare framgår inte minst i tredje strofens sista rad: ”Kom sätt Ert namn på Cloës Gojas lista!”

Innehållet i papegojans imitationer rör framför allt vikt och leveranser och kan kopplas samman med narkotikalangning. I andra strofen på andra raden rapar papegojan upp meddelanden som rör viktmått i gram och leveransadress: ”Sju gram till Västerort. Och först betala...” I tredje strofen fortsätter det: ”Var god och börja svara! Först exakt hur många gram / Ett telefonnummer där Ni kan tänkas vista!” Närmast till hands är att tänka sig att papegojan imiterar meddelanden den hört spelas in på Cloës telefonsvarare. Det är ju också något som diktens inledande rader pekar mot: ”Bränslemannens goja – den vill jag sjunga om: / Den smattrar bara siffror och koder...”

När gojan talar återges namnet med stor begynnelsebokstav, ”säger Gojan” som om det vore ett egennamn. I övriga fall skrivs ordet med liten inledande bokstav. Goja är

1 Cornelis Vreeswijk. *Till Fatumeh. Visor: sjungna och osjungna*. Stockholm: Brombergs 1987, s. 85. Dikten består av fem strofer om sex rader vardera och är parvis rimmad utom första och femte raden som i stället rimmar på varandra. Rimflätningen tillsammans med de jämnt fördelade betonade stavelserna på raderna gör emellertid att även den här dikten lämpar sig för tonsättning. Dikten i sin helhet finns i slutet av artikeln.

2 Homeros. *Iliaden*. (20.3.2012). <http://runeberg.org/homeoili/0007.html>

förstås först och främst en förkortning för fågelarten papegoja men ordet har också den välbekanta bibetydelsen 'smörja' eller 'struntprat'. Den äldsta kända förekomsten att 'prata goja' är enligt *Svensk etymologisk ordbok* från 1865.³ Uttrycket åsyftar att prata som en goja, eller med andra ord som en papegoja. Vreeswijk leker med och blandar dessa två betydelser genom att låta papegojan excellera i långa tirader av fragmentariska telefonmeddelanden. Att det rör sig om bandade meddelanden framgår av näst sista raden i andra strofen: "Då börjar där en bandspelare mala / Och man får höra Vedmans goja tala". I liknelsens form likställs här papegojan med själva bandspelaren. Tonen i dikten är ironisk-satirisk och avspeglar det råa och krassa klimat som råder i missbrukarkretsar. Men här riktas också skarp kritik mot samhället, representerat av polisen, som passivt låter missförhållandena pågå.

Men välkomna Ni alla i en kemisk tablå.
Polisen? Spelar knappt nå'n teater
när Cloë tänder på sina kamrater!

I dikten framkommer hur relationen mellan förövare och offer i missbruk är tätt sammanvävd. Cloë har samtidigt som hon tjänat pengar på knark också för egen del blivit beroende av det. Hur det är med langaren Vedman kan man inte direkt utläsa av dikten. Men att det skulle kunna vara så även i hans fall antyds i slutet av dikten när gojan lämnar även honom: "Gojan flög sin kos ... Tja...tjacket brände." Slutet kan uppfattas som att även Vedman dör och då måste papegojan söka sig en ny fodervärd.

Även om det manifesta innehållet rör människor på samhällets botten, narkotikalangning och missbruk kan man bakom papegojans ändlösa pladder skymta en kärlekshistoria. På det ömma sätt som Vedman tar hand om det övergivna djuret anar man förekomsten av en intim förbindelse med dess tidigare ägare: "Vedman öppnar buren, löser upp mat...". Vedman vördar Cloës minne genom att sköta om den herrelösa gojan samtidigt som djuret blir ett substitut för hennes närhet. Varje gång papegojan öppnar sin näbb påminns Vedman om sin frånvarande älskades röst.

Cloë är inte här min bästa herre!...
Mer kan jag inte yppa – dessvärre.

Cloë är inte längre i livet utan tycks ha dött i sviterna av en överdos. Papegojans ovilja att berätta om sin matmors öde kan tolkas som ett tecken på lojalitet. Fågeln värnar om den dödas integritet och kan motiveras av att det möjligen rör sig om ett självmord och därmed en tabubelagd gärning.

Det är också här i dikten som papegojans funktion i texten förändras. I dessa rader uppfattar jag att papegojan inte längre enbart fungerar som en imitator som troget upprepar vad den tidigare hört talas in på telefonsvarare eller i samtal. I stället byter papegojan skepnad och får antropomorfa drag i och med att den inte längre bara imiterar röster utan papegojan får en *egen* röst. Det sker dock på ett tvetydigt vis: Att fågeln inte kan röja var Cloë finns kan också uppfattas som en imitation av något den hört tidigare under sin

3 *Svensk etymologisk ordbok*. (24.2.2012). <http://runeberg.org/svetym/0284.html>

matmors ljusskygga levnad. Men jag väljer att uppfatta raderna i femte strofen som att fågeln genomgår en metamorfos. En sådan förvandling kastar nämligen ett förklarande ljus över diktens sista strof i vilken Darwin omnämns:

Gamle Herr Darwin – han hade inget val.
Han följde bara med det som hände.

Till skillnad från Darwin som i egenskap av vetenskapsman måste vinnlägga sig om att kartlägga naturens lagar på ett sanningsenligt och objektivt vis kan ordkonstnären Vreeswijk fritt laborera med och överskrida realismens begränsningar. Det sker så här på slutet och får en önskvärd *Verfremdungseffekt*.⁴ Djuret förvandlas från en själlös operersonlig traderare av slumpmässigt sammansatt information, det vill säga goja, till ett djur som äger ett mänskligt medvetande med känslor och tankar. I samband med förvandlingen lägger emellertid fågeln locket på eftersom den inte vill röja några hemligheter om sin gamla matmor.

Oviljan att tala kan föras samman med att papegojan traditionellt sett har förknippats med sfinxlika egenskaper. Marianne Sandels skriver i sin licentiatavhandling *Under den gröna pinjen* (1997) att papegojan som motiv var i omlopp i den medeltida litteraturen och att det är möjligt att den där hade samma speciella symbolvärde som den hade i Orienten och under Antiken.⁵ Där betraktades den som bärare av erotik, sfinxartad kunskap och ironi.⁶ Vreeswijk utnyttjar som jag har visat hela det traditionella symbolregistret i dikten om Cloës goja. Vreeswijk ger prov på i sitt författarskap hur han på flera sätt sluter an till en gammal vistradition med medeltida anor. Särskilt trubadurlyriken har han inspirerats och tagit intryck av. Liksom trubadurerna på medeltiden sjunger han om kärlek med förhinder på versmåttet knittel som exempelvis i ”Balladen om Fredrik åkare och den lilla söta fröken Cecilia Lind”.

Papegojmotivet som intertext

Även papegojan som motiv har föregångare i den medeltida trubadurlyriken och förekommer där närmare bestämt på den iberiska halvön. Kung Dinis av Portugal (ca 1260–1325) diktade om en bedragen herdinna som lättar sitt hjärta för sin papegoja i ”Úa pastor bem talhada”.⁷ Det berättande jaget ger sig till känna i första strofens fjärde rad när herdinnans bedrövade tillstånd av kärlekskval ska bedömas: ”såvitt jag såg”. Berättarkommentaren markerar distans till det som berättas och får till följd att även här etableras en relation till dubbla adressater, till både en tänkt publik inom fiktionens värld och en extern läsare. Dikten finns översatt och kommenterad i Sandels *Under den gröna pinjen*.⁸ Sandels uppfattar kommentaren från jagberättaren som ironisk och enligt

4 Viktor Sklovskij. ”Konsten som grepp”. *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 1*. Red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson. Lund: Studentlitteratur 1997, s. 15–32.

5 Marianne Sandels. *Under den gröna pinjen. Trubadurlyrik på galicisk-portugisiska från Spanien och Portugal. 1200–1350*. Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1997.

6 Sandels, s. 303.

7 Kan översättas till ’en vacker herdinna’. Se Sandels, s. 308f. Dikten återges både i svensk översättning och i original i slutet av artikeln. Sandels är ansvarig för tolkningen till svenska.

8 Sandels, s. 302–303, 308.

mig är det för att berättaren ger till känna att berättarperspektivet är begränsat. I narratologiska termer betecknas berättarperspektivet som extern fokalisering; berättaren framställer det som att denne vet mindre än vad karaktären vet. Vad som verkligen rör sig i herdinnans hjärta är utanför berättarens vetskap vilket också på detta vis kommenteras. När berättaren gör sig synlig på ett sätt som både bekräftar och ifrågasätter herdinnans känslomässiga tillstånd uppstår en ironisk effekt, även detta är ett exempel på ett slags *Verfremdungseffekt*.

Här framstår papegojan, som vi ska se, både som en förtrolig samtalspartner och som den frånvarande otrogne älskarens röst. Att papegojmotivet får representera något frånvarande går igen i Vreeswijks dikt. Dikten, skriven på galicisk-portugisiska, består av fyra strofer med åtta rader vardera där första, fjärde, femte och sjunde raden rimmar på varandra medan andra, tredje, sjätte och åttonde rimmar.⁹

Herdinnan utgjuter sin vrede och besvikelse i första strofen över sin älskades svek för papegojan: ”Aldrig mer / skall en förälskad kvinna / lita på sin älskade / för min har bedragit mig!” I andra strofen riktar hon sin kvalfulla fråga såväl till papegojan som hon bär på handen såväl som till sin frånvarande älskade: ”Vackre vän / vad skulle jag göra av kärlek / när ni bedrog mig utan skäl?” Här fungerar papegojan som ett substitut för den frånvarande älskaren, ännu ett element som traderas i Vreeswijks dikt. Därefter faller herdinnan ner bland blommorna och ligger så ”en lång stund på dagen”. Hon är slagen till marken, en konventionell bild av kärlekens förtvivlan. Man kan ana en viss ironi i att tiden anges på ett så svävande vis. Papegojan däremot som är obekymrad sjunger ”helt ljuvt att våren är på väg”. Även här kan ironi läsas in eftersom papegojan knappast är skönsjungande utan snarare åstadkommer ett smattrande ljud. Dessutom är fågeln ett främmande element i den europeiska faunan och fungerar därmed som en effektfull kontrast till den konventionella trubadurdiktningens inhemska välljudande fåglar, något Sandels också uppmärksammar.¹⁰ Papegojan agerar här helt i enlighet med sina djuriska egenskaper när den, som vi kan anta, härmar en sång med texten ”våren är på väg”. Den tycks ovetande om sin matmors svåra belägenhet.

Herdinnan vaknar så småningom till och i tredje strofen frågar hon jungfru Maria hur det ska gå för henne nu. Men i stället för att den heliga Jungfrun svarar är det papegojan som nu tar bladet från munnen: ”Bra så vitt jag vet!” Här anar vi en överraskande vändning. Nu är fågeln inte längre ett själlöst djur som enbart reflekterar ljud utan den förvandlas framför sin matmors ögon till en aktiv samtalspartner. Herdinnan uppfattar metamorfosen som fågeln genomgått och riktar därför sin nästa fråga direkt till den: ”Om du vill ge mig tröst / sade herdinnan, ’ha förbarmande / och tala sanning, papegoja, / för värre än döden är detta liv!” Fågeln gör henne till viljes och upplyser henne om att hennes älskade är precis i hennes närhet: ”Högt ärade fröken / beklaga er inte, / för han som tillbett er / – höj blicken, får ni se honom!” Papegojans metamorfos liknar den som förekommer i Vreeswijks dikt. I båda dikterna släpper fågeln den djurlika skepnaden och antar antropomorfa egenskaper vilket har ett avgörande inflytande på hur vi

⁹ Kung Dinis av Portugal. ”Úa pastor bem talhada”. (24.2. 2012). http://www.livrosgratis.com.br/arquivos_livros/wk000548.pdf

¹⁰ Sandels, s. 302.

läser och tolkar diktens upplösning. Hos Vreeswijk innebär det att djuret blir ”stumt”, av lojalitet vägrar den röja hemligheter, medan hos kung Dinis är det djuret som på herdinnas enträgna begäran släpper på sin ”stumhet” och meddelar herdinnan den glada nyheten att älskaren har återvänt.

Papegojan i egenskap av erotisk symbol har väckt tankar om att papegojan i Dinis dikt möjligen är älskaren själv i förtrollad gestalt.¹¹ Det finns något blasfemiskt i framställningen; det är inte religionen som kommer med svaret utan ett djur som är utanför den kristna religionens ramar i vilken endast människan var delaktig av ordet.¹² På så vis finns ett slags trots eller motstånd inbyggt i papegojmotivet. Hos Vreeswijk har religionen spelat ut sin roll vilket framkommer i referensen till Darwin. Men ändå behåller papegojan sin trotsiga gåtfullhet och sitt främlingskap. Framställningen av papegojan som både ett ”oskäligt djur” och som ett djur med mänskligt medvetande gör den till en dubbelnatur vilket påverkar läsarens hållning till textens utsaga. Läsaren lämnas med frågor som är obesvarade. Sker en metamorfos eller finns dubbelheten där från början? Om det senare är fallet innebär det att fågeln är oberäknelig, nonchalant, ombytlig och skrupelfri eftersom den väljer när den vill överträda naturlagarna. Papegojmotivet framstår i vilket fall som helst som en symbol för det som inte är fixerbart till fasta kategorier i varat och i förlängningen även som ett ifrågasättande av förnuft och rationalitet i en västerländsk kontext.

Cloës goja

Bränslemannens goja – den vill jag sjunga om:

Den smattrar bara siffror och koder...

...Den håller inte ens tyst för applåder:

Så snart man slår till strömmen, ropar den. ”Shalom!”

Den har en kemiskt anpassad åder:

Och vet var varje hemligt förråd är...¹³

”Cha-cha-cha” säger Gojan, ”Kvicksilverniträt?

Sju gram till Västerort. Och först betala...

Och sen en nödsignal från Odensala!”

– Vedman öppnar buren, löser upp mat ...

Då börjar en bandspelare mala

Och man får höra Vedmans goja tala:

”Förvisso!” säger Gojan. ”Subito Madame.

Auf Wiedersehn, Grüss Gott, Hasta la Vista.

Kom låt oss fly vår väg från allt det trista...

Var god och börja svara! Först: exakt hur många gram

Ett telefonnummer där Ni kan tänkas vista

Kom sätt Ert namn på Cloës Gojas lista!”

11 Ibid, s. 303.

12 Ibid, s. 303.

13 Strecken under orden anger betonade stavelser och har gjorts av artikelförfattaren.

Zooma in på Gojan. Den säger: Hallå?
Cloë är inte här min bästa herre!
...Mer kan jag inte yppa – dessvärre.
Men välkomna Ni alla i en kemisk tablå.
Polisen? Spelar knappt nå'n teater
när Cloë tänder på sina kamrater!

...Gamle Herr Darwin – han hade inget val.
Han följde bara med det som hände.
– Och lampan var det inte *han* som tände...
Cloës goja flaxar nog omkring i vår jämmerdal
men kedjan brast...Det var ett svårt elände.
Gojan flög sin kos... Tja...tjacket brände.

Ûa pastor bem talhada

En vacker herdinna
tänkte på sin vän
och var, det säger jag er,
i kärlekskval, så vitt jag såg,
och hon sade: ”Aldrig mer
skall en förälskad kvinna
lita på sin älskade
för min har bedragit mig!”

Hon bar på handen
en ståtlig papegoja
som sjöng helt ljuvt
att våren var på väg
och hon sade: ”Vackre vän
vad skulle jag göra av kärlek
när ni bedrog mig utan skäl?”
och föll ned bland blommorna.

Under en lång stund på dagen
låg hon där utan att tala.
Än så vaknade hon till
än så domnade hon bort
och hon sade: ”Ack, Jungfru Maria
hur skall det gå för mig nu?”
Och papegojan sade:
”Bra, så vitt jag vet!”

”Om du vill ge mig tröst”,
sade herdinnan, ”ha förbarmande
och tala sanning, papegoja,
för värre än döden är detta liv!”

Och han sade ”Högt ärade fröken
beklaga er inte,
för han som tillbett er
– höj blicken, får ni se honom!”

Ūa pastor ben talhada

Dom Dinis

Cancioneiro da Biblioteca Nacional 534, Cancioneiro da Vaticana 137

Ūa pastor ben talhada
cuidava en seu amigo
e estava, ben vos digo,
per quant’eu vi, mui coitada,
e diss’: «Oimais non é nada
de fiar per namorado
nunca molher namorada,
pois que mi o meu ha errado».

Ela tragía na mão
un papagai mui fremoso,
cantando mui saboroso,
ca entrava o verão,
e diss’: «Amigo loução,
que faría per amores,
pois m’errastes tan en vão?»
E caeu antr’ũas flores.

Ūa gran peça do día
jouv’alí, que non falava,
e a vezes acordava,
e a vezes esmorecía,
e diss’: «Ai santa María,
que será de min agora?»
E o papagai dizia:
«Ben, por quant’eu sei, senhora».

«Se me queres dar guarida»
diss’a pastor, «di verdade,
papagai, por caridade,
ca morte m’ é esta vida».
Diss’el: «Senhor mui comprida
de ben, e non vos queixedes,
ca o que vos ha servida
erged’olho e veé-lo-edes».

Referenser

Dinis, kung av Portugal. "Úa pastor bem talhada". (24.2. 2012).

http://www.livrosgratis.com.br/arquivos_livros/wk000548.pdf

Homeros. *Iliaden*. (20.3.2012). <http://runeberg.org/homeoili/0007.html>

Sandels, Marianne. *Under den gröna pinjen. Trubadurlyrik på galicisk-portugisiska från Spanien och Portugal. 1200–1350*. Stockholm: FIB:s Lyrikklubb 1997.

Sklovskij, Viktor. "Konsten som grepp". *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 1*. Red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson. Lund: Studentlitteratur 1997, s. 15–32.

Svensk etymologisk ordbok. (24.2.2012). <http://runeberg.org/svetym/0284.html>

Vreeswijk, Cornelis. *Till Fatumeh. Visor: sjungna och osjungna*. Stockholm: Brombergs 1987.